

УДК 94(477):[061.2:329.17.053]ІОІ]“1941.04”

САМОЛЕГІТИМІЗАЦІЯ ОУН-Р І ВИЗНАЧЕННЯ МОДЕЛІ МАЙБУТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ПІ ВЕЛИКОМУ ЗБОРІ ОУН (квітень 1941 р.)

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України
вул. Ісаакяна 18, 01135, Київ, Україна

Висвітлено перебіг становлення Організації Українських Націоналістів-Револьюційної як окремої національно-політичної сили під проводом Степана Бандери, як на завершальному етапі її остаточного відокремлення від Проводу Українських націоналістів ОУН, очолюваного Андрієм Мельником. Аналізуються робота П Великого збору ОУН-Р у квітні 1941 р., обрання і світогляд її політичного проводу, символіка, ідеологія та теоретичні засади, що закладалися в основу становлення організації. Розглядається модель і концепція майбутньої Української держави у програмних засадах ОУН-Р у 1941 р., її бачення державно-політичного, соціально-економічного ладу та ідеологічні засади розбудови майбутньої Української Самостійної Соборної Держави.

Ключові слова: ОУН, український націоналізм, С. Бандера, національно-визвольна боротьба, Великий збір ОУН

Наприкінці 1939 – на початку 1940 рр. процес розколу ОУН, після смерті Є. Коновальця, став доконаним фактом, коли 10 лютого 1940 р. було створено революційний Провід організації. На той час формальним місцем перебування офіційного Проводу ОУН та її провідника А. Мельника був Берлін, проте увесь керівний актив організації (як то Р. Сушко, Я. Барановський, О. Бойдуник та ін.) зосереджувався у Кракові¹. Там же перебував і Степан Бандера, який, підтримуваний своїми прихильниками – переважно молодими людьми із Західної України, значна частина яких, як і сам С. Бандера, відбули ув'язнення в польських казематах, звинувачував офіційний Провід українських націоналістів (ПУН) у недостатній активності, “лібералізмі” та узурпації влади в ОУН².

Чи було це історичною закономірністю в розвитку українського націоналістичного руху, як згодом твердили деякі дійові персонажі тих часів³, чи ні – питання нині вже риторичне й потребує окремого розлогішого і глибшого

¹ Архив Министерства иностранных дел Российской Федерации (далі – Архив МИД РФ), ф. 06, оп. 3, д. 138, арк. 124.

² Центральный архив ФСБ России (далі – ЦА ФСБ России), номер-20944, т. 7, арк. 210–212; *Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки* (Київ: Галузевий державний архів служби безпеки України; Галузевий державний архів служби зовнішньої розвідки України, 2009), т. 1, 547–552; *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы* (Москва: РОССПЭН, 2012), т. 2, 919–921.

³ Ярослав Стецько, *30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України* (Торонто, Нью-Йорк, Лондон: Українська видавнича спілка, 1967), 35.

аналізу не з огляду політично–ідеологічних симпатій, а з потреби історичного аналізу й встановлення об'єктивної картини тогочасних подій, їх передумов і наслідків.

У гострій політичній полеміці представники Револьюційного Проводу, наголошували на тому, що до їхніх рук нібито потрапили документи польської розвідки, за якими встановлено, що члени ПУН О. Сенік, М. Сціборський та Я. Баранівський мовляв були агентами розвідслужби Речі Посполитої, і що А. Мельник, знаючи про це, не застосовував щодо них жодних заходів. Про ці викриття, власне, активно писала оунівська преса (підконтрольна революційній опозиції), а на опублікованих документах С. Бандера вже підписувався як провідник крайового проводу ОУН. Тож суперечки всередині організації у досить скорому часі набули ознак протистояння й непримиренності, жоден з її провідних членів не мав, подібно до Є. Коновальця, повноцінного контролю, всеохоплюючого впливу й загальноорганізаційного авторитету, а отже – розкол ОУН практично був неминучим.

Варто також зауважити, що ще начальник 4-го Управління НКВС СРСР старший майор державної безпеки П. Судоплатов у своїй доповідній записці заступникові начальника 3-го Управління НКВС СРСР І. Ілюшину повідомляв, що А. Мельник відводив Україні підпорядковану роль щодо Німеччини, а С. Бандера, натомість, декларував необхідність встановлення зв'язку і співробітництва, з одного боку, з Великою Британією, з іншого – з Німеччиною та Італією з тим, щоб не бути “зрядям однієї з воюючих сторін”⁴. Це підтверджував згодом на допиті радянських спецслужб очільник УПА-Захід О. Луцький. Зокрема, О. Луцький свідчив, що у 1940 р., коли С. Бандера проаналізував усі матеріали, що характеризували стан роботи ОУН у західних областях України, то він дав негативну оцінку діяльності організації у Краї. “ОУН перебуває на самому дні, – заявив тоді С. Бандера, – ми маємо дуже слабкий вплив в массах, за такого становища з нами жодна держава Заходу розмовляти не буде й на будь-яку реальну підтримку з боку, чи то Німеччини, чи то Англії або Америки, ми розраховувати не можемо”⁵. У зв'язку з цим було прийнято рішення щодо активізації роботи ОУН і організації широкої підготовки керівних її кадрів. Відтак, можна констатувати, що бачення місця і ролі ОУН в міжнародному контексті національно-визвольної боротьби за здобуття Української держави двома угрупованнями суттєво відрізнялося.

⁴ ЦА ФСБ России, ф. 100, оп. 11, д. 14, спр. 67–71; *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы* (Москва: РОССПЭН, 2012), т. 1, 566–569.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – *ГДА СБ України*), ф. 5, спр. 67418, т. 1, арк. 208–241; ф. 13, спр. 372, т. 38, арк. 285–298; *Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки, 509–531; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы*, т. 2, 697–712.

У лютому 1940 р. відбулася конференція ОУН-Р, на якій С. Бандеру було повноважено керувати центральним Проводом організації. Однак, він не мав повноважень сформувати на власний розсуд центральний провід до скликання Великого Збору, а міг лише підібрати своїх прихильників, які допомагали йому в організаційній роботі. Перший центральний Провід революційної ОУН у лютому 1940 р. набув такого складу: Степан Бандера – провідник, Дмитро Мирон – крайовий провідник західних українських земель, Роман Шухевич – референт зв'язку, Микола Лебідь – організаційний референт, Степан Ленкавський – референт пропаганди фінансів, Дмитро Грицай – військовий референт, Олекса Гасин – військовий референт, Микола Климишин – референт фінансів, Іван Равлик – референт служби безпеки, Іван Габрусевич – політичний референт, Ярослав Стецько – ідеологічний референт, Зеновій Матла – провідник в Австрії, Осип Тюшка – провідник в Німеччині. Тож, 10 лютого 1940 р. є офіційною датою завершення процесу розколу ОУН, а також формальним днем народження революційної ОУН, як окремого політичного утворення, що висунуло претензію на спадщину й перспективу усієї організації, на чолі якої до 1938 р. стояв Є. Коновалець.

У своєму листі до А. Мельника від 10 серпня 1940 р. С. Бандера, зокрема, писав: “10 лютого ми покинули слова, а взялися за діло. Висунений революційний Провід ОУН на ініціативній нараді відвернувся від кліки в ПУНі та її починів і сам зачав кермувати найістотнішими частинами й галузями діяльності ОУН. Не мали ми тоді нічого того, що дає позиція офіційного Проводу, ані такої свободи в наших руках, ані тої зовнішньої позиції, що її завдяки боротьбі впродовж довгих років здобула собі ОУН, а змогу користуватися нею мав передусім офіційний Провід. Зате ми мали на своєму боці правду, чисту справу, віру і незламне рішення довести справу до успішного кінця. А передусім між нами були тільки люди чину й ми мали повне довір'я членських кадрів”⁶.

Після остаточного розходження між “мельниківцями” і “бандерівцями”, новостворений революційний Провід ОУН розпочав діяти згідно із попередньо узгодженим планом. Крайовий провідник В. Тимчій-Лопатинський з іншими членами крайового Проводу одразу ж після акції 10 лютого подалися на Батьківщину, де він разом із М. Опришком-“Медведем” і Зеною Левицькою, заскочені відділом НКВС, загинули в бою, підірвавши себе гранатами. За ними до Краю було виправлено більше груп і кількох членів революційного Проводу ОУН, які розпочали активну діяльність⁷.

Я. Стецько, як один з провідних діячів революційної течії в ОУН, свого часу наполягав, що тогочасний розкол в організації не був якоюсь трагедією, як і не

⁶ *Українська повстанська армія: історія нескорених* (Львів: ЦДВР, 2007), 25.

⁷ Степан Бандера, “В десяту річницю створення Революційного Проводу ОУН (10.2.1940),” *Сурма* 18–19 (Мюнхен, 1950); Степан Бандера, “В десяту річницю створення Революційного Проводу ОУН (10.2.1940),” *Гомін України* 3, no 21/56–23/58 (Торонто, 1950).

являв собою конфлікт генерацій, але був конфліктом концепцій⁸. Щодо тактики і стратегії керівництва ОУН щодо розгортання національно-визвольної боротьби – тут розбіжності справді були, утім твердити про істотні на той час ідеологічні чи теоретичні протиріччя між обома частинами було б великим перебільшенням. Тим не менш, виокремившись в окремий Провід, а отже й в окрему організацію, бандерівське крило ОУН, що здебільшого представляло крайову частину Організації та її молоде покоління, повинно було виробити власні програмово-установчі засади та офіційно їх ухвалити на своєму з'їзді.

Претендуючи на спадок усієї ОУН ця генерація, заперечувала легітимність і рішення II Збору, який відбувся 1939 р. під керівництвом А. Мельника. Тому прихильники С. Бандери розпочали підготовку до власного Великого Збору, на якому мали бути ухвалені програмові засади Організації, зокрема, й бачення моделі майбутньої Української держави.

Для скликання ж II Великого Збору, що мав стати фактично установчим конгресом ОУН-Р, було створено спеціальну комісію, яка здійснювала підготовку до з'їзду, затверджувала делегатів, запрошених на II Великий Збір ОУН і згодом керувала його роботою. У комісії, зокрема, працювали чотири особи: Я. Стецько, М. Турчманович (керівник політичної референтури Центрального Проводу), Я. Рак (провідник “юнацтва” Центрального Проводу), І. Мітрінга (працівник політичної референтури Центрального Проводу). II Великий Збір Революційної ОУН (“групи” С. Бандери) відбувся 1–4 квітня 1941 р. у Кракові. У Зборі взяли участь: С. Бандера, М. Лебедь, Я. Стецько, М. Климишин, В. Сидор (“Шелест”), Д. Мирон (“Орлик”), О. Гасин (“Іван Чорнота”, “Лицар”), М. Турчманович (“Кречет”), Я. Рак, І. Мітрінга, С. Ленкавський, Р. Шухевич, В. Горбовий, Д. Грицай, “Володимир” (“Петрович”), Л. Ребет, О. Ребет (дружина Л. Ребета), М. Арсенич, Ю. Медвідь, “Косар” (“Тарас”, “Зруб”), Я. Старух (“Гомін”), В. Охримович, Семчишин (“Ричка”), І. Ревак, Б. Левицький, В. Чижевський (“Артем”), Гнатковська (дружина М. Лебедя), “Зелена”, В. Мельничук (“Чумак”, керівник Буковинського проводу ОУН), Я. Буссел (“Галина”, політреферент Волинського крайового проводу ОУН), інж. Кравців зі Стрия, М. Лемик (“Синішин”), О. Кузьмінський (військова референтура Центрального Проводу ОУН), Й. Карачевський (“Свобода”), О. Луцький (“Буй-Тур”) та інші. Загалом на зібранні були присутні 68 представників революційної ОУН з усіх українських земель (зокрема, 16 членів з підрадянської України) та еміграції. Усі делегати II Великого Збору ОУН-Р працювали під спеціальними псевдонімами, затвердженими комітетом конгресу⁹.

⁸ Стецько, 30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України, 35.

⁹ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1, арк. 208–241; ф. 13, спр. 372, т. 38, арк. 285–298; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки, 509–531; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы, т. 2, 697–712.

Засідання II Великого Збору відкрив інж. Кравців, як найстарший серед делегатів за віком. Після цього було надано слово С. Бандері, який у своєму виступі досить критично охарактеризував стан ОУН-Р та її роботу. Після виступу С. Бандери було сформовано сім секцій, кожна з яких свою роботу вела окремо. Були створені наступні: а) політична (голова – М. Турчманович); б) військова (голова – полковник Р. Ярій (заочно), роботою цієї секції керував його заступник О. Гасин); в) виховна (голова – Л. Ребет); г) ідеологічно-програмова (голова – Я. Стецько); д) секція крайовиків (голова – “Косар”); е) пропаганди (голова – С. Ленкавський); ж) організаційна. Кожна секція опрацьовувала над властивими їй питаннями, пропозиції яких були заслухані на загальному засіданні Зборів і затверджені ними.

Великий Збір ухвалив Устрій ОУН. У ньому, зокрема, зазначалося, що членом Організації може бути “кожний українець/ка по відбутті вимаганої проби, що скінчив 21 рік життя – який, як кандидат, впродовж означеного для даного терену часу, перейшов вимаганий вишкіл, виказав вимагані прикмети характеру, націоналістичний світогляд та політичне вироблення. В окремих випадках у члени організації може бути прийнятий кандидат нижче двадцять першого року життя. Новопринятий член ОУН складає присягу, якої зміст й форму визначає окремий правильник”¹⁰. Великий Збір ОУН визначався як джерело влади і верховна влада організації. Звичайний Великий Збір скликався щонайменше раз на п’ять років провідником ОУН, а надзвичайний – її Великою Радою. У повноваження Великого Збору ОУН увійшло: а) ухвалення основних законів ОУН та її програми; б) установлення напрямних діяльності; в) вибирати провідника, генерального суддю і головного контролера; г) розглядати звіт діяльності провідника, Головної Ради, генерального судді і головного контролера ОУН¹¹.

II Великий Збір офіційно поставив крапку у понад дворічному процесі розколу ОУН, на якому прибічники С. Бандери обрали свій т. зв. революційний провід. Збір прийняв рішення перейти від “вождизму” (як то було за провідництва С. Коновальця й продовжувано за А. Мельника) до “демократичних” форм керівництва організацією і майбутньою Українською самостійною державою. Отже, було заперечено диктаторські рішення Великого Збору ОУН і прийнято рішення, що провідник організації має обиратися кожні чотири роки на спеціально для цього скликаних “зборах” ОУН.

У той період “колективізм” революційного проводу навіть у зовнішніх проявах, демонстративно протиставлявся “вождизму” старого проводу ОУН. Характерно, що після розколу при зустрічах “бандерівці” вітали один одного, підіймаючи правицю, й промовляючи: “Слава Україні”, та відповідаючи “Героям слава”¹².

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 2, спр. 2, арк. 29 зв.

¹¹ Там само, арк. 29 зв.–31.

¹² Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ), ф. 17, оп. 125, д. 338, арк. 97.

“Мельниківці” ж вітали один одного також підіймаючи вгору праву руку зі словами: “Слава Україні”, проте у відповідь лунало: “Вождеві слава”¹³. Щодо організаційних привітань членам ОУН роз’яснювалося: “Ми маєм наше основне поздоровлення “Слава Україні”, а відповідь “Героям слава”, при тім праву руку енергійно підносять на виправлення чуба, з малим відхиленням на право... Крім того маємо ми ще і інші поздоровлення як: “Добрий день”, “Добрий Вечір”, “Здорови були”, “Гразд”, “Помагайбіг”, “Слава Ісусу Христу” і т. п.”¹⁴.

На додаток “бандерівці” створили собі новий тризуб, відмінні нагрудні знаки, символіку тощо, які були ухвалені на II Великому зборі ОУН-Р.

Збір розглянув тогочасне становище українського народу, намітив напрями подальшої боротьби, виробив програму й устрій ОУН, схвалив в основі діяльність революційного проводу організації, обрав керівні органи, а також засудив діяльність “групи” А. Мельника, О. Сеника й Я. Барановського та оголосив протизаконними і позбавленими правних наслідків постанови II З’їзду Українських Націоналістів від 27 серпня 1939 р.

Водночас від імені президії Збору було ухвалено Звернення “До членів ОУН з приводу обрання Провідником ОУН С. Бандери та визначення напрямків подальшої боротьби”, в якому йшлося про виключення з лав організації А. Мельника та усіх, хто братиме участь у його акції (“диверсії”) під назвою ОУН. Таким чином, революційний провід зробив спробу захопити усю організаційну структуру і закликав усіх націоналістів “підпорядкуватися Проводові ОУН та стати в карні ряди революційно-визвольного руху ОУН під проводом Степана Бандери”¹⁵.

Перш за все учасники II Великого Збору ОУН-Р наголосили у своїй постанові, що “Ідея Суверенної Соборної Української Держави стала в нашому столітті основою українського світогляду та нового політичного руху, руху націоналістичного, що у вогні боротьби проти наїзників оформився в окрему політичну організацію – Організацію Українських Націоналістів”¹⁶. Для здобуття Української держави конгрес вирішив, що ОУН повинна встановити зв’язок із ворожими Радянському Союзу державами, які підтримають українських націоналістів в їх боротьбі за “Незалежну Україну”. Відтак Збір виніс ухвалу, що головним ворогом ОУН є СРСР, і тому всі сили організація мусила сконцентрувати на боротьбі проти радянської влади.

Окремими постановами Збір ОУН-Р прийняв символіку організації, зокрема, було скасовано “звичай вживати Тризуба з мечем, як відзнаки Організації”, який

¹³ ЦА ФСБ России, ф. 100, оп. 11, д. 7, арк. 18–36; *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы*, т. 2, 8–24.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 36, арк. 28.

¹⁵ Там само, спр. 61, арк. 40 зв.

¹⁶ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів* (Б.м., 1955), 24–47.

відтоді залишився емблемою мельниківської ОУН¹⁷. Знаком ОУН-Р було затверджено емблему круглої форми, на якій зображувалися: “Чорний рівнораменний трикутник підставою в гору, на ньому червоний хрестомеч, на хрестомечі золотий Тризуб. Над підставою буква “О”, по лівій стороні знамени трикутника буква “У”, а по правім “Н” (разом ОУН). Трикутник вміщений на золотому полі”¹⁸.

Прапором ОУН-Р було визнано полотно “чорної й червоної краски”, але їх розташування й пропорції мали бути ухвалені згодом окремою комісією¹⁹. Невдовзі “Директивою крайового провідника членам і прихильникам ОУН про використання національної символіки” було остаточно конкретизовано кольори бандерівців-націоналістів і символізм барв прапора: “Організаційним прапором ОУН являється прапор кольорів червоного і чорного (червоний з гори, чорний з долини). Значіння кольорів таке: червоний – кров; чорний – земля”²⁰.

Комісію для розробки прапора було створено ще до II Великого Збору. Один із членів ОУН М. Климишин так згадував про підготовчу роботу над проектом стягу: “В одній з розмов довідався я від мистця Едварда Козака таке: З пропагандивним відділом ОУН, якого референтом був Ст. Ленкавський, співпрацювали ще крім маляра Едварда Козака малярі: Василь Дядинок, Роман Сеньків, Михайло Черешньовський і ще кількох, а часом приходив ще театральний мистець Микола Чирський і Лев Лепкий. Звичайно сходилися вони в цукорні о. Дубицького і о. Нарожняка, що навивалася “Полтава”. Ймовірно, автором ідеї прапора був Е. Козак, а проект готувала група художників. Сам ескіз прапора (червоно-чорний) за ініціативою С. Ленкавського й було схвалено до затвердження на II Великому зборі Організації.

У 1941 р. в ОУН-Р організаційного гімну ще не було. Існував лише організаційний марш – “Зродились ми великої години”²¹.

Великий Збір встановив також обов’язкові організаційні свята, а саме: Свято Соборності 22 січня, Свято Героїв Революції дня 23-го травня і День боротьби 31-го серпня (всі інші річні події, обходжені членами організації, визначалися “пам’ятковими днями, що не мають загальнообов’язуючого значення на всіх теренах і для всіх членів”)²².

Щодо вищезазначених свят, то логіку визнання святом Дня Соборності пояснювати немає потреби, позаяк ОУН завжди виступала за відновлення соборної України. Нагадаю також, що 31 серпня 1919 р. об’єднані українські

¹⁷ Там само, 44.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 3, арк. 39.

¹⁹ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 44.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 3, арк. 39.

²¹ Там само, оп. 1, спр. 36, арк. 52; спр. 37, арк. 39.

²² “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 44.

війська оволоділи Києвом, що стало для українських націоналістів символом соборності та святом української зброї й перемоги, “бо це побідила Ідея одної великої нероздільної Соборної України, – одної Армії одного Проводу і Команди без різниць на Придніпрянців і Наддністрянців, Галичан, Волиняків чи Кубанців!”²³. Що ж до Свята Героїв Революції, яке визначалося на 23 травня, то саме цього дня 1938 р. радянськими спецслужбами у Роттердамі було убито Євгена Коновальця.

Звітуючи про свою попередню діяльність, провід ОУН-Р зазначав, що організація розширила революційну акцію на всі українські землі та повела боротьбу проти всіх наїзників, зокрема, у Західній Україні. Вказувалось, що ОУН організувала масові та одиничні протипольські, а після упадку Польщі – протимосковські акції. Разом із тим, було визнано, що “основні відмінності умовин революційної праці на Східньо-Українських Землях не дали змоги досягти організації того рода зовнішньо-політичних успіхів, які здобула ОУН з Польщею. Так само на українських землях під румунською займанщиною головна увага Організації була відведена справі творення та вкорінювання організаційної сітки”²⁴.

Учасники II Великого Збору зазначили, що на Закарпатті ОУН домогалася втілення в життя Акту проголошення самостійності Карпатської України у 1939 р. й збройно захищала цю державність від мадярських окупантів. Відтак головним завданням Організації було визначено “визвольно-революційну боротьбу за визволення всіх українських земель і за з’єднання їх в одну Соборну й Незалежну державу вела ОУН, спираючись на власні сили українського народу, та відкинувши в принципі орієнтацію на чужі сили, а, зокрема, на історичних ворогів України”²⁵. Другим успіхом двадцятирічної революційної боротьби УВО-ОУН проти чотирьох держав-окупантів було визнано зорганізування реальної сили, готової й придатної до боротьби за цілі українського націоналізму.

Аналізуючи тогочасні міжнародні події, учасники Збору передбачали, що вони несуть кардинальні зміни “політичного положення українського народу й започаткували далекоюсяжні переміни на українських землях”²⁶. Тож, прибічникам С. Бандери було вкрай необхідно не лише заявити про претензії на ідейне і організаційне правонаступництво ОУН Є. Коновальця, а й випрацювати свою політичну позицію щодо світової війни і перекреснення карти Європи, а також запропонувати власну модель майбутньої Української держави та її соціально-політичного ладу.

Саме це було зроблено у програмових постановах у 1941 р., де вказувалось: “Упадок польської держави й румунської окупації на Західних і Південно-Західних

²³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 42, арк. 34.

²⁴ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.” 24.

²⁵ Там само, 25.

²⁶ Там само, 26.

Українських Землях і включення їх у тимчасовий склад СРСР та загорнення Закарпатської України Мадярщиною з одного боку, а з другого європейська війна наполеонського масштабу, нечувано швидка й далекосяжна зміна політичного обличчя цілого європейського континенту, а, зокрема, безпосередня близькість вирішних для долі України кінцевих днів війни – ось загальнополітичні причини, що створили невідкладну потребу скликати II Великий Збір ОУН, перевірити дотеперішні політичні позиції Організації Українських Націоналістів, вирішити й устійнити напрямні визвольної політики в обличчі грядущих подій та достосувати методи й тактику боротьби до нової, зміненої політичної ситуації.

Внутрішньо-організаційні ускладнення й довготривалий етап тимчасовості, що постав в Організації після смерти Вождя [С. Коновальця. – *Авт.*], теж вимагали авторитетного й остаточного вирішення... Покінчити з станом тимчасовості в Організації і з небезпекою розкладу в Організації було другим завданням II Великого Збору ОУН в 1941 р.²⁷

Учасники Великого Збору заявили, що вінцем боротьби організації мало стати національне і соціальне визволення українців, оскільки “тільки вповні Суверенна Українська Держава може забезпечити українському народові свободне життя й повний всесторонній розвиток усіх його сил”²⁸. Основою ж її сили та основою вільного життя всього українського народу мусив би стати “справедливий, націоналістичний суспільний лад”.

Модель державності та план її розбудови, гасла революційної ОУН були опрацьовані С. Бандерою та Я. Стецьком, стратегічно-військове планування здійснював Р. Шухевич, комплекс пропаганди з включенням в акцію культурної еліти розробив С. Ленкавський. Проект моделі Української держави та засади до її практичного втілення, як і всі програмові положення ОУН-Р, були спільно обговорювані, доповнені й кореговані не лише їхніми авторами, але й усіма членам проводу ОУН і керівниками ресортів²⁹.

Майбутня Україна у баченні ОУН-Р мала б бути суверенною і соборною державою із владарюванням у ній українського народу³⁰. Шлях її здобуття – національна революція. У випадку, коли б чужоземна військова сила у війні проти СРСР окупувала українські землі, зауважувалося у “Політичних вказівках” ОУН-Р (травень 1941 р.), завданням організації ставало не допустити, щоб Україна стала лише тереном протистояння чужих сил. “Навпаки, – вказувалося у тій інструкції, – власною боротьбою, будуванням власної держави власними силами та за власною ініціативою здобути собі ролю підмету і партнера, учасника війни

²⁷ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.”, 26–27.

²⁸ Там само, 27.

²⁹ Стецько. *30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України*, 50.

³⁰ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.”, 28.

та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії³¹. Невдовзі, після нападу Німеччини на СРСР, Актом проголошення Української держави у Львові від 30 червня 1941 р. ОУН-Р спробує реалізувати цю стратегію.

Націоналісти-бандерівці мали тверде бачення національної символіки України. Так, у “Директиві крайового провідника членам і прихильникам ОУН про використання національної символіки” чітко вказувалося:

“Українським національним прапором являється прапор кольорів синьої і жовтої (синя в горі, жовта в долині), кольори і їх порядок устійнені рішенням Української Державної – Української Центральної Ради, яке зобов’язує всіх українців, коли не буде іншого вирішення Української Державної Влади в майбутньому...

Українським Національним Гербом являється Тризуб в оформленні Української Центральної Ради (Тризуб Володимира Великого)...

Українським національним гімном є: “Ще не вмерла Україна”, “Не пора, не пора...” – це нац[іональний] марш³².

Отже, за загальнонаціональний український символ (Герб України) II Великим Збором ОУН-Р було визнано “Тризуб Володимира Великого у формі, введений Центральною Радою”³³. Окремий документ згодом додавав, що “Державним Гербом України є золотий (може бути жовтий) Тризуб Володимира Великого на блакитному тлі”³⁴. Членам Організації трактування Тризубу як державного символу пояснювалося наступним чином: “Походить Він, як вказує назва, з часів Володимира Великого, цебто з X-того століття. За часів старинної Греції Тризуб був знаком Бога моря – Посейдона. Не був отже, ознакою влади свідської, лише Божеської. Один із найславніших наших князів – Володимир Великий за Герб Української Держави прийняв власне Тризуб, як ознаку владарности і могутности”³⁵.

Національним прапором було визнано блакитно-жовтий (синьо-жовтий) прапор, який має барви державного гербу. При цьому розташування барвових смуг обумовлювалося з огляду на державно-історичну, а не геральдичну традицію: “Згідно з правилами геральдики (науки про герби і прапори) наш прапор мусів би бути жовто-блакитним. Але історичною традицією освячений прапор з відворотним порядком барв. Має бути зверху блакитне, а в низу жовта. Такий порядок барв посвячений традицією Мазепи і традицією Визвольної боротьби в 1917 до 1923 р. на Великій Україні. Такий порядок барв, який освячений історичною традицією, приймаємо ми – Українські Націоналісти”³⁶.

³¹ “Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.),” *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів* (Б.м., 1955), 51.

³² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 3, арк. 39.

³³ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 44.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 36, арк. 28.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

Ось, як згодом пояснювалась кольорова гамма прапору: “Прапор українського народу є синьо–жовтого кольору. Синій колір відображає голубе українське небо, а жовтий колір – золоте гаряче українське сонце. Ці кольори віддають ясний, життєрадісний, волелюбний зміст духовости українського народу”³⁷.

Було визначено також і порядок розміщення прапорів і герба поряд із організаційною (партійною) символікою, а саме: “а) на першому місці завжди український національний прапор і національний Герб – Тризуб; б) на другому місці організаційний прапор і організаційне знамя; в) в кімнатах на сцені і на балконах: на лівій стороні національний прапор і національний герб, по правій організаційний прапор і знамя (коли звернутися лицем до декорації або ввійти до кімнати з дверей). [...] На всіх публічних виступах чи академіях, святах, маніфестаціях співати завжди національний гімн “Ще не вмерла Україна” і не можна його заступати маршем “Не пора, не пора”, ні “Зродились ми”³⁸.

Загальнонаціональними святами визначалися всеукраїнські свята, які було устійнено на II Великому зборі ОУН-Р, тобто: 22 січня – Свято Соборності і Самостійності; 23 травня – Свято Героїв Революції; 31 серпня – День Української Боротьби. “Ті свята повинні обов’язково бути відзначеними всією Українською Нацією”, – наголошувалося у “Директиві”³⁹.

Крім того, згідно із “Директивою крайового провідника ОУН до провідного активу з ідеологічних питань” в усіх церквах необхідно було ввести обов’язкове відспівування на закінчення кожного богослужіння молитви “Боже Великий, Творче Всесильний”. У кожній місцевій церкві слід було розмістити таблицю з прізвищами, іменами, датами народження і смерті місцевих українських бойовиків, які загинули у боротьбі з окупантами, а над ними мав би бути напис “Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї”.

У документах ОУН-Р зазначалось, що на всіх могилах загиблих слід помістити таблиці з написом про боротьбу за державність, зняти таблички, на яких написано про жертви терору тощо і замінити їх новими – “Героям за Українську державу”; здійснити фото могил і розшукати світлини самих героїв; провести облік і реєстр усіх полеглих за Україну героїв, як членів УВО і ОУН, так і не членів, усіх, що загинули з польськими та іншими окупантами (слід було виявити ім’я, прізвище, дату і місце народження, професію, організаційну посаду, місце і обставини загибелі). Обліку і опису підлягали також усі виселені радянською владою, арештовані більшовиками і німцями, розстріляні у в’язницях і тюрмах від усіх зайшлих влад тощо. Наголошувалось також, що “в кожній українській хаті повинні бути портрети Т. Шевченка, Міхновського, Петлюри, Коновальця, Бандери. Укр[аїнський] Прапор і Герб. Крім того, на стіні виписати на картоні Декальог [українського націоналіста]. На столі прибраний вишивками Кобзар Т. Шевченка”⁴⁰.

³⁷ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 742; т. 16, арк. 104–105.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 3, арк. 39.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само, арк. 38.

ОУН-Р заявила, що й надалі поборюватиме “акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель” і лише ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків “є передумовою унормування взаємин між українською й польською націями”⁴¹. ОУН-Р боротиметься “за скріплення українського характеру тих земель засобами, залежними від умовин і політичної доцільності й прилучення їх до Української Держави, а не до польських земель”, як і у Закарпатській Україні, де Організація “змагає до розбудови політичної сили українського народу та до прилучення Закарпаття до Української Держави”⁴².

Майбутня Українська держава мала будуватись на основах “сильної влади” і “одної політичної організації провідного національного активу”⁴³. Не важко здогадатися, що цією політичною організацією мала стати саме ОУН-Р.

Усі партії, ОУН-Р зачислила до “опортуністичних” і до “політичних банкрутів”, які “виявили повну нездарність керувати справами боротьби українського народу та Українською Державою”. Бандерівці прямо заявляли, що “Організація Українських Націоналістів поборює всі опортуністичні партії та емігрантські групи, зокрема, дрібноміщанську групу попутчиків націоналізму А. Мельника, гетьманців, УНР, есерів, есдеків, ундистів, ФНС, радикалів, клерикалів і всіх інших, що розбивають одноцілий фронт боротьби українського народу та узалежнюють українську справу виключно від зовнішніх т. зв. сприятливих умовин”⁴⁴, додаючи при цьому, що і в майбутньому будуть “поборювати українські нереволюційні, опортуністичні, масонські організації, групи й течії, розкривати їх шкідницьку роботу та демаскувати їх всюди, де вони появляться”⁴⁵.

Про прагнення ОУН-Р підпорядкувати собі увесь визвольний рух свідчили й безпосередні дії боївок організації щодо інших українських партій, організацій чи угруповань у ті роки. Про плани ж опанувати державні структури у майбутній Україні вказують не лише програмові постанови II Великого Збору, а й, зокрема, її внутрішньопартійні “Політичні вказівки” (травень 1941 р.)⁴⁶. У них, зокрема, зазначалося, що “передумовою здобуття неподільної влади – сильна політична й міліарна організація по всій українській території та вироблення кадрів у керівництві державним і суспільним життям”⁴⁷. Тож на звільнених українських землях, “не ждучи на ніщо, – наголошувалося у “Політичних вказівках”, – ОУН проголошує відбудову Української Держави, встановляє владу, яка має

⁴¹ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 36–37.

⁴² Там само.

⁴³ Там само, 28.

⁴⁴ Там само, 36–37.

⁴⁵ Там само, 44.

⁴⁶ “Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.),” 48–57.

⁴⁷ Там само, 48.

зорганізувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним⁴⁸. Мандат на такі дії, як вважав провід, організації давали довголітня революційно-визвольна боротьба, державно-творча ініціатива і фактична сила ОУН-Р.

Разом із тим, бандерівська ОУН запевняла, що не має наміру встановити власну політичну диктатуру, а “має за завдання дати ініціативу і бути авангардом у реалізації наведених цілей по змозі в цілій Україні”⁴⁹. Організація заперечувала прагнення “мати монопольне становище, виключно у своїх руках держати всю ініціативу та керму у визвольній боротьбі та державному будівництві”, позаяк змушена буде скористатися силами інших чинників “на тих теренах, де ОУН не змогла б в час і вповні покермувати революційним зривом та державним будівництвом” (йшлося про Центральну й Східну Україну. – *Авт.*)⁵⁰.

Утім, у політичній перспективі ОУН-Р не відкидала можливості здобуття державної влади: “Повноту влади в Українській Державі ОУН перебере тоді у свої руки, як своєю політичною діяльністю та організацією опанує достаточну усї українські землі, у своїх рядах зорганізує найкращий, провідний актив цілої України та підготує своїх членів до кермування усіми ділянками державного життя”⁵¹.

Згідно з державницькою концепцією ОУН-Р, на початковому етапі творення Української держави не буде жодної організованої політичної сили, зокрема й ОУН, здатної перебрати всю повноту влади у свої руки, а отже – “будування державної влади на монопартійному принципі від самого початку для української державности було б шкідливе, бо не спиралося б на завершеному процесі внутрішньої кристалізації та реальному укладі сил”⁵². З іншого ж боку, такий розклад державно-політичних перспектив не міг задовольнити амбіцій провідників Організації та й суперечив її ідеологічно-світоглядним засадам. Відтак висновок був однозначний: “Многopартійна політична система та розподіл державної влади за міжпартійним ключем уже виказали свою шкідливість як в Україні, так теж в інших державах. Тому ОУН відкидає і поборює таку систему”⁵³. Отже, на практиці ОУН-Р прагнула встановити в майбутній державі власну політичну гегемонію.

Провід ОУН-Р висунув й мав намір реалізувати наступну державотворчу концепцію. Так, вибори Голови Української держави мали уконституціонувати державну владу. Ці вибори мали проводитись “у формі за ініційованого ОУН загальному виборі... по звільненні більшої частини українських земель та початковому налаштанні державного життя”⁵⁴. На початковому етапі (до повного

⁴⁸ “Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.)”, 52.

⁴⁹ Там само, 53.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само, 54.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само, 53.

охоплення націоналістичним рухом усього провідного активу цілої України) державна влада мала бути організована не за партійним принципом, а виключно з персонального огляду, на принципі авторитетності, особистих і фахових якостей. Це означало, що Головою Української держави мала стати людина, що матиме авторитет і повне довір'я усього народу і вільно обраний цілим народом⁵⁵.

Керівні посади в уряді, за призначенням Голови держави, повинні займати особи, що завдяки моральним і провідницьким якостям мають авторитет і довіру серед народу, відзначені фаховими кваліфікаціями і організаторськими здібностями.

Подібні критерії висувалися щодо кандидатів на посади в усьому державному апараті. Першою владою в Україні мав бути, на думку ОУН-Р, той уряд, що повстав би як провід визвольного зриву, ініціатор і керманіч відбудови державності. Природно, що такою силою “бандерівці” розглядали власний провід. До того ж ОУН-Р заявила, що у відновленій державі перебере на себе “завдання кермування українською політичною думкою, виховання і виконання провідницьких кадрів та виховання цілого народу”⁵⁶.

За умови, якщо б одночасно і незалежно одне від одного виникло кілька провідних осередків визвольної боротьби та державного будівництва, то вони щонайперше мали би створити один спільний уряд. У випадку ж неможливості цього здійснити, тоді обов'язки й права верховної влади, як уряду Української держави, припадали б тому самостійницькому осередкові, що у збройній боротьбі та державному будівництві диспонував би себе найбільшою організаційною силою та опанував би найбільше української території.

При цьому провід ОУН-Р настановляв своїх членів, що організація відразу перебере владу у західноукраїнських землях, як єдина організована сила, й боротиметься за те, щоби своїм внеском у визвольній війні та державному будівництві зайняти одразу провідне місце в усій Україні. Тим не менш, у випадку, якщо б у центральних і східних українських землях постав би інший самостійницький центр, що організував би визвольний зрив і розбудову держави й дійсно стояв на платформі повної самостійності та соборності України – тоді ОУН-Р зобов'язувалася визнати його за центральну владу України й підпорядкуватися йому. Щоправда із певним застереженням: подальше ставлення ОУН-Р до такого державного уряду залежатиме від того, як він буде виконувати свої завдання. Утім, наголошував провід організації, незалежно від складу уряду та позиції його членів у ньому та у державному апараті, ОУН-Р докладатиме усіх зусиль, щоб “ціла державна політика, організація і розвій всіх ділянок національного життя йшли по лінії програми ОУН з найкращою користю для України”⁵⁷.

⁵⁵ “Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.),” 54.

⁵⁶ Там само, 55.

⁵⁷ Там само.

Важливе місце у державотворчій концепції ОУН-Р займало питання створення національної армії і флоту⁵⁸, ядро яких мала становити військова сила організації⁵⁹. Українська Армія мала змагати до виховання вояка-громадянина, прищеплювати йому під час військової служби й позавійськового виховання почуття соборності, відповідальності, героїзму й посвяти в поєднанні з залізною дисципліною й твердим вояцьким вишколом. Українська воєнна доктрина, опираючись на духові прикмети українця, історичні традиції, геополітичні умови України та, аналізуючи новітні воєнні засоби, мала дати українській армії стратегію й організацію, яка б дозволила найдоцільніше використати усю міць і потужність української нації. “Весь порив великих ідей українського націоналізму та вся сила динаміки Української революції, – зазначалося у постановах II Великого збору ОУН(р), – знайде своє втілення в Українській революційній армії, яка повстане в боротьбі цілого озброєного народу, дасть йому силу й перемогу та понесе ідеї Української Революції – свободи народам – поза межі Рідної Землі”⁶⁰.

Що ж до господарського життя, то вся економіка країни та соціальна сфера мали підпорядковуватись плановій організації на засадах рівності усіх українців у своїх правах і обов’язках перед нацією й державою. Власником усієї землі й вод, підземних і надземних багатств, промислу й шляхів комунікації оголошувався сам український народ і його держава. Планувалася інтенсивна розбудова всіх галузей народного господарства, щоб воно стало основою могутності держави, за принципом: “пов’язання в цілому житті вільної творчої ініціативи праці й власності громадян – ініціативою, власністю, організованістю й контролем держави – в одну нерозривну цілість”⁶¹. Крім того, у житті було би втілене “законне обмеження зисків, усунення всякої спекуляції та самоволі й недбалства в господарці”, тобто застосована державна регуляція і контроль позичкової (кредитової) політики⁶².

У майбутній Українській державі мав бути запроваджений “поділ на різні заняття й фахи та відповідно до цього виробничі й професійні організації, побудовані на засаді продукційного солідаризму й рівноправності всіх працюючих”⁶³ (тобто фактично класократичний солідаризм. – *Авт.*), але при цьому відбувалося б “знищення всіх привілеїв, поділів і різниць на класи та усіх інших пережитків і пересудів”⁶⁴.

⁵⁸ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 28.

⁵⁹ Там само, 37.

⁶⁰ Там само, 38.

⁶¹ ГДА СБ *України*, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 50; “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 28–29.

⁶² ГДА СБ *України*, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 50.

⁶³ ГДА СБ *України*, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 50; “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 28.

⁶⁴ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 30.

Сільське господарство мало розвиватися під гаслом: “Українська земля – українським селянам”⁶⁵. Колгоспна система підлягала ліквідації, але не одразу, а поетапно й, знову ж таки, під державним керівництвом. Зокрема, під час революційного зриву владу в колгоспах мали перейти до “виборних революційних комітетів”, а сама “перебудова большевицької невільничої господарки на вільну господарку українського народу буде відбуватися ступенево й пляново так, як це допускатиме економічний і політичний інтереси української нації, про що дбатиме Українська держава, а не самовільними, нагальними методами, які загрожували б руїною господарського життя”⁶⁶. Боротьба з колгоспною системою мала вестися під такими гаслами: “а) проти невільництва в колгоспах, проти економічного визиску колгоспників та проти большевицької системи оподаткування сільського господарства; б) проти диктатури в колгоспах ставлеників московсько–большевицької влади комуністів та активістів; в) за повну самоуправу та господарську свободу сільськогосподарських артілей”⁶⁷.

Водночас ОУН-Р виступала за те, щоб після ліквідації колгоспної системи українські селяни самі zorganizували своє господарство й керували ним “згідно з добром працюючих і цілого українського народу”, а також за право приватного землеволодіння для селян, проте “у межах трудової норми, без права на спекуляцію землею”⁶⁸. Тож в Українській державі було б запроваджено “обмежене приватне, кооперативне й спілкове право власності на господарювання землею й верстатами для тих, які на них працюють”⁶⁹.

У статті “За зміст державного життя”, під гаслом “Відбудова хліборобської верстви”, Я. Стецько ґрунтовніше виклав офіційну концепцію селянської (аграрної) політики ОУН-Р. Указану статтю було включено до Інформаційного листка для учасників Третьої Південної похідної групи ОУН-Р під час її походу в Центральну Україну в липні 1941 р. У ній, між іншим, зазначалося, що націоналізм визнає національною власністю, зокрема, “землю, як вартість, що її не творить людина, а тільки працює на ній, управляє нею... Нею спекулювати ні марнотравити її не вільно. Мобільність її регулює держава, яка внеживляє своєвільне диспонування нею”⁷⁰.

За концепцією органічності нації, як традиційної родової єдності, впливала як засада наступна форма власності: індивідуально-родове, а не колективне землеволодіння. Відповідно ж, українське хліборобство – це основна суспільна верства, яка є тривалим носієм національної ідеї, зберігачем традиції і

⁶⁵ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 28–29.

⁶⁶ Там само, 33–34.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само, 28–29.

⁷⁰ *Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали* (Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001), 98–101.

прихильником суворої героїчної моралі, тривалості подружжя й родинної єдності, моральним і фізичним відродителем народу та його годувальником. “Укр[аїнська] Держ[ава], – зазначав Я. Стецько, – спиратиме відбудову хлібороб[ської] класи /верстви/ на встановлення та зміцнення середнього трудового землеволодіння, на закріпленні по введенні інд[ивідуального] родового принципу землеволодіння на захисті добра родині, до тривалого і повного забезпечення їх достосовує величину господарства”⁷¹.

Держава мала регулювати “мобільність” землі, запроваджувати верхню і нижню межу розмірів землеволодіння, поза якими роздрібнювати, чи збільшувати господарства було заборонено. Ключем при творенні господарств було б встановлення самодостатньої господарчої одиниці, яка могла б забезпечувати існування родини.

Отже, при будові нового аграрного ладу застосовувалися наступні базові принципи. Колгоспна власність мала бути розподілена за індивідуальним родовим принципом. Це означало, що колгоспники та інші селяни мали одержати в родові землеволодіння таку кількість землі, що буде достатньою для забезпечення родини, її розвитку та експорту (продажу лишків, обсяг якого також мала встановлювати й регулювати держава). Аграрне перенаселення регулювалося б планомірною господарською політикою держави “шляхом приміщення селянських решток в інших галузях нац[іональної] продукції і творчості, пристосуванні діла неурожайних досі теренів і т.д., як теж планово веденої колонізації у рідше заселенні території Укр[аїнської] Держави”⁷².

Радгоспи частково мали бути реорганізовані за тим же принципом, що і колгоспи, і у своїй більшості перетворені у державні чи суспільні господарства на нових засадах. Це, зокрема, стосувалося сільськогосподарських установ, агрокультурних інституцій, дослідних станцій, агрономічних шкіл тощо. Керівниками державних господарств призначалися б заслужені в боях особи, які виявили б бажання займатися такою справою. В окремих випадках “з огляду на потребу ділового ведення і призначення до землі держава може наслідне керівництво д[ержавним] г[осподарством], коли наслідники матимуть замилювання хліборобського діла”⁷³. За обопільною згодою кооперативи мали б можливість запросити механізовану допомогу в держави для обробки землі.

За пропонованою аграрною моделлю право власності на землю отримували передовсім українці, а серед інших національностей – ті, що активно і лояльно співпрацюватимуть з українською владою і боронитимуть Українську державу “та будуть етично і культурно подібні укр[аїнському] типові”⁷⁴. Допущені до володіння землею особи мусили б мати (здобути) відповідну кваліфікацію. Володіння іноземцями земельною власністю на території України не допускалося.

⁷¹ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали, 98.

⁷² Там само, 99.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само.

Першість у будь-якій галузі сільського господарства мали би родини загиблих у революційній боротьбі, боях, тюрмах, інваліди війни, сім'ї вояків та усі ті, що життям чи свободою ризикували за Українську державу⁷⁵. Такі ж положення, що й статті Я. Стецька, містилося у “Вказівках на перші дні організації державного життя”⁷⁶.

Хліборобська верства мала розвиватися на традиційних українських засадах, як фізично, так і духовно, а для захисту селян та їхнього способу життя передбачалося виробити окреме хліборобське законодавство і судівництво. Планувалося також, що самозорганізоване й автономне селянство розв'язуватиме свої справи і провадитиме реформи за допомогою держави через своїх представників.

Селянське господарство могло бути конфісковане у випадку, коли б його діяльність завдавала шкоду державі, або коли він “ненормально вестиме особисте й родинне життя та за всякі проступки державного суспільного ладу”⁷⁷. Тоді його майно переходило би до дітей-свояків, а за їх відсутності – долю майна вирішувала б хліборобська організація за участі держави.

Лісові площі мали належати державі чи громадським інституціям. У приватній власності залишалися б площі, що були б визнані непридатними націоналізації чи муніципалізації.

Планувалося, що держава повинна сприяти всебічній інтенсифікації сіл, трудових індивідуальних родових господарств та пристосування їх до ринкових відносин, підтримувати “здорове кооперування села, яке перетворюватиме продукти сільського господарства”, надавати дешеві кредити і упорядковувати селянське землеволодіння там, де воно хаотичне. Стверджувалося також, що держава “при порозкидуванні землі поодиноким власників переведе комасацію та дбатиме за меліорацію”, турбуватиметься про агрокультуру і агроосвіту, сприятиме експорту хліборобської продукції тощо⁷⁸.

“Хліборобство, – йшлося далі у статті Я. Стецька, – самоорганізоване за почином політичної організації ОУН, і в своєрідному розумінні, автономно влаштуючи відбудову і закріплення своєї верстви своє проф[есійне] представництво, відділювати буде нахід в Державній Раді Праці, що об'єднає репрезентантів усіх верств і професій”⁷⁹. Крім того, запевнялося, що Українська держава:

– “ліквідовуючи поступенно колективістичну господарку і командний стиль життя, що його провести хоче в укр[аїнське] село Москва, несучи марксизм та соціалізм у хліборобстві, не допустить до перенесення на ріллю принципів капіталізму, рідного брата марксизму”;

⁷⁵ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали, 99–100.

⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 69, арк. 35.

⁷⁷ Відновлення Української держави в 1941 році, 100.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само.

– “не допустить переносити принципи конто розміну всякої якости в кількість, заміну індивід[уальної] відповідальности наявного і контрольованого зусилля людини на землі сумою абстрактно річевих зобов’язань договорних капіталіста, почин всякого діла під кутом, щоб здобути найбільшу кількість грошей, які при капіталізмі не служать єдино засобам для переведення господарських розрахунків, як у хліборобській творчості, але для доходів від анонімного капіталу”;

– “від відтинання купонів У. Д. захищатиме у хліборобстві закон землі проти закону капіталу”⁸⁰.

Зрештою наголошувалося, що право на успадкування землі зберігатиме свою силу в Українській державі, проте лише тоді, “коли спадкоємець власної ріллі працею виправдає одержане право власности на основі дідичення, а не житиме з земельної ренти”, а відтак мав діяти принцип: “право спадкове мусить бути затверджене обов’язком власної праці, щойно дає дефінітивне право власности”⁸¹.

У промисловості мав бути застосований принцип: “фабрики й заводи – українським робітникам”, але при цьому мала відбутися передача у державну власність (націоналізація) важкої промисловості й транспорту.

У торговельній політиці мав застосовуватися подібний підхід: “вільна торгівля нижчих ступенів” за принципом: “український хліб – українському народові, вільна ініціатива вільних людей; загальне й повне право власности на продукти своєї праці”, натомість – практичне одержавлення загальної внутрішньої та зовнішньої торгівлі⁸².

Соціальний захист робітництва за концепцією ОУН-Р мав здійснюватися під гаслами: всебічна опіка держави над робітниками, справедлива заробітна платня, за особисту свободу робітника, самоуправа робітників у вільних професійних союзах⁸³. Відтак передбачалося гарантувати: законну участь робітників у управлінні й прибутках підприємств, що обумовлювалося б правилом “за кращу працю – краща платня”; гарантування законом найменшої платні за працю, якої б вистачало на повне утримання робітника та його рідні; забезпечення здорових умов праці в копальнях, на фабриках, верстатах та всіх місцях праці; запровадження платних відпусток і задоволення всіх потреб щодо здоров’я й культури; загальне й повне забезпечення старості (державна пенсія) та у випадках каліцтва й непрацездатності надання пенсії по інвалідності⁸⁴.

Загалом же у державі планувалася повна зайнятість усіх працездатних громадян, позаяк “тільки праця й її видайність є мірилом вартості кожної одиниці та основою її суспільного становища”⁸⁵.

⁸⁰ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали, 100–101.

⁸¹ Там само, 101.

⁸² “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 28–29.

⁸³ Там само, 34.

⁸⁴ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 50.

⁸⁵ Там само.

У сфері охорони здоров'я планувалось запровадження “а) загальної, обов'язкової, безплатної лікарської опіки й використання всіх здобутків лікарських наук та лічних заведень для цілого народу; б) допомоги багатодітним родинам; в) опіка й охорони матерів і дітей; г) піднесення стану народного відживлення, мешкання й рівня цілого життя; д) плекання фізичного здоров'я народу”⁸⁶.

Шкільництво мало розвиватися на базі загальної та безкоштовної освіти. Народ підлягав “перевихованню” у дусі власних традицій української історії, нового героїчного змісту української культури і через викорінення чужих впливів⁸⁷.

Проголошувалася свобода сумління й релігійних культів, проте лише таких, що “не супротивні моральній силі нації й інтересам Української держави”. За рік після II Великого Збору, на своїй II конференції⁸⁸ у квітні 1942 р. ОУН-Р вказувала, що виступає за Українську Національну Автокефальну Церкву з патріархатом у Києві й за повний розрив з Москвою. Водночас в релігійній політиці організація не пов'язувала себе з жодним віросповіданням й відстоювала використання всіх форм релігійного життя для активізування й опанування мас. При цьому поборювалися усіляке сектантство й релігійна нетерпимість⁸⁹.

Державною ідеологією мав бути український націоналізм, за допомогою якого у цій новій Україні ОУН-Р поборювала б комуністичний світогляд, ідеологію як інтернаціоналізму, так і ліберально-капіталістичний устрій, а також усі теорії та напрями, “що несуть ослаблення живих сил народу”⁹⁰. Один із провідних діячів ОУН-Р Я. Старух у своєму “Короткому популярному викладі ідеології політики українського націоналізму” у 1941 р. писав, що революційна ОУН “має ясний образ нашої будучої держави, за яку бореться”, а саме такий, що “Українська Держава побудована Організацією Українських Націоналістів буде націоналістична. Вона буде велика, сильна і незалежна. У ній не буде несправедливості, визиску, поділу на класи”⁹¹. Невід'ємною частиною цієї ідеології була й ідея соборності, яку влучно відображав один з кличів ОУН-Р: “Від Кавказу по Сян – буде наш Лан. Його власником український народ!”⁹².

Крім того, ідеології ОУН-Р у 1941 р. були притаманні ксенофобські гасла, спрямовані до окремих народів, що було зумовлено їхньою імперською історичною спадщиною щодо українців, або ж відбитком побутових кліше етнонаціонального характеру. Так, наприклад, у зверненнях до народу ОУН-Р досить часто

⁸⁶ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 29.

⁸⁷ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 50.

⁸⁸ I конференція ОУН-Р відбулася наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. за участі Івана Климів (“Легенди”). На ній було прийнято рішення про перехід Організації у підпілля.

⁸⁹ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 67–68.

⁹⁰ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 50; “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 29–30, 33.

⁹¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 68, арк. 134.

⁹² Там само, арк. 26.

застосовувала гасла на кшталт: “Народе! Знай! Москва, Маляри, Жидова – це все Твої вороги. Нищ їх”⁹³. Антисемітизм обумовлювався історичною спадщиною тим, що “жиди в ССРС є найвідданішою підпорою пануючого большевицького режиму та авангардом московського імперіалізму в Україні”, а відтак “Організація Українських Націоналістів поборює жидів як підпору московсько–большевицького режиму, освідомлюючи рівночасно народні маси, що Москва – це головний ворог”⁹⁴. Тож основною метою ОУН-Р у контексті боротьби з комуно-більшовизмом було: розвал московської тюрми народів (СРСР); домогтися свободи усіх народів, поневолених Москвою, та їхнього права на своє власне державне життя; знищення цілої комуністичної системи.

Основною світоглядних принципів ОУН-Р у 1941 р. були ідеалізм, волюнтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, ідея органічності нації та вищості її інтересів над усіма іншими інтересами в суспільстві. Соціально-економічні проблеми трактувалися в дусі етатистського патерналізму. Держава представлялася, як головний інститут, відповідальний за розв’язання соціально-економічних проблем. Соціальну злагоду в суспільстві мала забезпечувати держава у поєднанні з корпоративно-професійними об’єднаннями.

Після затвердження рішень II Великого Збору було обрано керівний склад ОУН-Р. Відкритим голосуванням провідником організації було одностайно обрано Степана Бандеру⁹⁵, генеральним суддею – Володимира Горбового, генеральним контролером ОУН-Р – інженера Кравціва. Усі вони склали присягу на вірність ОУН.

Слід зауважити, що напередодні II Великого Збору революційної ОУН і навіть під час його роботи О. Луцький⁹⁶ у розмові з Я. Стецьком і С. Ленкавським висловив пропозицію, щоб усунути від керівництва проводом як А. Мельника, так С. Бандеру й очільником об’єднаної ОУН обрати націоналіста–теоретика Дмитра Донцова. С. Бандера у приватній бесіді з О. Луцьким висловив згоду відійти від керівництва у тому випадку, якщо обрання Д. Донцова призведе до возз’єднання “мельниківців” і “бандерівців” знову у єдину ОУН. Наскільки ця згода була щирою – залишається питанням без відповіді. Встановити зв’язок із Д. Донцовим, який перебував десь у Румунії, не вдалося, а відтак – й залучити його до керівництва проводом ОУН було практично неможливо. Тож і питання це на Великому Зборі не підіймалося⁹⁷.

Під час роботи Великого Збору було обрано також Велику Раду ОУН. Зазначимо, що владні повноваження провідника організації були значними, проте формально вони (на противагу вождизму “мельниківців”) мали узгоджуватися

⁹³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 42, арк. 35.

⁹⁴ “Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р.,” 36–37.

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 61, арк. 40.

⁹⁶ На II Великому зборі ОУН О. Луцький був секретарем політичної і військової секцій.

⁹⁷ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1, арк. 208–241; ф. 13, спр. 372, т. 38, арк. 285–298.

з такими колегіальними органами як Провід і Велика Рада⁹⁸. Утім, на практиці протягом усіх подальших років організація цілеспрямовано прагла поширювати культ С. Бандери не лише серед членів революційної ОУН, а й в УПА та в середині усього національно-визвольного руху. Це документально підтверджується сотнями документів від похідних груп, УПА й, власне, прокламацій до народу самої ОУН-Р, в яких С. Бандеру часто визначали як вождя⁹⁹.

На II Великому Зборі ОУН-Р було також сформовано вже не Центральний, а Головний Провід ОУН-Р, членами якого стали: Я. Стецько (заступник провідника), М. Лебедь (другий заступник провідника, очолив мобілізаційний відділ військового штабу), Д. Мирон, С. Ленкавський, О. Гасин (шеф військової референтури), М. Турчманович (був радянським агентом) і заочно Р. Ярий (очільник військової референтури).

“Створення Революційного Проводу ОУН, – писав свого часу С. Бандера, – який перейняв кермо її діяльності, а опісля постановами Другого Великого Збору ОУН утвердила ідеологічний зміст і політичний напрямок революційно-визвольного руху, усунула з своїх рядів ті тенденції й елементи, які намагалися скерувати її на інші шляхи, чи накинути їй зворотно-розвитковий процес”¹⁰⁰.

Відповідно до прийнятих програмових положень і мети, ОУН-Р готувалася до відновлення української державності й вже в червні 1941 р., невдовзі після нападу Німеччини на Радянський Союз, стала на шлях втілення цього завдання¹⁰¹.

Водночас, після звітів похідних груп з Центральної та Східної України, лідери організації визнали необхідність певних змін у програмових засадах, зазначаючи: “Це правда, що не всі постанови II Великого Збору були безспірні. Корективи, які внесли націоналісти з ОСУЗ, допомогли до зформування спільних позицій, і не в аспекті відхилення в бік соціалізму, а якраз навпаки”¹⁰². Тож вже за два роки на III Великому (надзвичайному) зборі ОУН-Р у 1943 р.¹⁰³, яка з того часу

⁹⁸ *Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів (Б.м., 1941), 59–65.*

⁹⁹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 42, арк. 35.

¹⁰⁰ Степан Бандера, “В десяту річницю створення Революційного Проводу ОУН (10.2.1940),” *Сурма* 18–19 (Мюнхен, 1950); Степан Бандера, “В десяту річницю створення Революційного Проводу ОУН (10.2.1940),” *Гомін України* 3, no 21/56–23/58 (Торонто, 1950).

¹⁰¹ Павло Гай-Нижник, “Відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р.,” *Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р.* (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015): 52–67; Павло Гай-Нижник, “Українська Держава: історична доконаність і розвіяна паралельна дійсність (Акт 30 червня та революційне державотворення під проводом ОУН(р) у 1941–1942 рр. як вияв національного чину та символ суверенних прагнень українського народу),” *Гілея* 98, no. 7 (2015): 49–65.

¹⁰² Стецько. *30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України*, 105.

офіційно була перейменована на ОУН самостійників-державників (ОУН-СД), програмові засади організації зазнали суттєвих змін щодо моделі майбутньої Української держави.

SELF-LEGITIMATION OF THE OUN-R AND THE DEFINITION OF THE MODEL OF THE FUTURE UKRAINIAN STATE AT THE SECOND MAJOR ASSEMBLY OF THE OUN (APRIL 1941)

Pavlo HAI-NYZHNYK

The Research Institute of Ukrainian Studies,
the Department of Historical Studies
18 Isaakyana str, 01135, Kyiv, Ukraine

The article covers the process of the founding of the Organization of Ukrainian Nationalists (the revolutionary) as a separate national-political force at the Second OUN Grand Meeting in April 1941. The work of the OUN(r) II Great congress, the election and outlook of its political leadership, the model and concept of the future Ukrainian State are analyzed. in the programmatic framework of the OUN(r).

At the end of 1939 – early 1940, the process of the split of the OUN, after the death of E. Konovalts, became a fulfilled fact, when on February 10, 1940, the revolutionary Leaders of the Organization were created. Was this a historical law in the development of the Ukrainian nationalist movement, as subsequently some of the protagonists of those times argued, or not? The question is now rhetorical and requires a separate rigorous and in-depth analysis, not taking into account political and ideological sympathies, but from the need for historical analysis and establishment The actual picture of the events of the time, their prerequisites and consequences.

In February 1940, an OUN-R conference was held, in which S. Bandera was authorized to direct the Central Wire of the Organization. However, he did not have the authority to form a central leadership before his convocation, but could only pick up his supporters who helped him in organizational work. After the final distinction between the “Melnyk” and “Bandera”, the newly formed revolutionary leadership of the OUN began to act in accordance with a previously agreed plan.

Claiming the legacy of this OUN, this generation, denied the legitimacy and decision of the Second Assembly, which took place in 1939 under the leadership of A. Melnyk. Therefore, the supporters of S. Bandera began preparing for their own Great Assembly, which was supposed to adopt the program principles of the Organization, in particular, the vision of the model of the future Ukrainian state. For the convening of the II Great Assembly, which was supposed to be the actually constituent congress of the OUN–R, a special commission was set up that was preparing for the congress, approved the delegates invited to the II Great Oun Collection and subsequently directed its work.

The II Great Revolutionary OUN (“band” of Bandera) was held April 1–4, 1941 in Krakow. In total, 68 representatives of the revolutionary OUN from all Ukrainian lands (in particular, 16 members from sub-Soviet Ukraine) and emigration were present at the meeting. II The Great Assembly formally put an end to the over two-year process of the split of the OUN, on which supporters of S. Bandera

¹⁰³ Павло Гай-Нижник, ““Перед нами знову і знову постає реальна і жива картина майбутньої держави України” (яку державу прагла створити ОУН(б) у другій половині 1940-х та у 1950/1960-х рр.),” *Гілея* 95, no. 4 (2015): 71–79; Павло Гай-Нижник, ““Тільки вповні Суверенна Українська Держава може забезпечити українському народові свободне життя” (яку державну модель прагла створити ОУН(б) у 1941–1943 рр.),” *Гілея* 97, no. 6 (2015): 61–71.

chose their so-called. revolutionary leadership. The collection decided to move from “leaderism” (as it was under the leadership of E. Konovalts and continued by A. Melnyk) to the “democratic” forms of leadership of the Organization and the future Ukrainian independent state. Consequently, the dictatorial decisions of the First OUN Grand Assembly were denied, and the decision was made that the Organization’s leader should be elected every four years for the OUN convened specifically for this purpose. Following the approval of the decisions of the Second Great Assembly, the OUN-R leadership and the leader of the Organization (S. Bandera) were elected. The Great Council of the OUN was also elected during the Great Assembly. At the II OUN-R Grand Meeting, the OUN-R Chief Guard was not already formed.

In accordance with the adopted program provisions and objectives, the OUN-R was preparing for the restoration of Ukrainian State, and in June 1941, shortly after the German invasion of the Soviet Union, it became a way to fulfill this task.

Key words: OUN, Ukrainian nationalism, Bandera, national liberation struggle, OUN Great congress

REFERENCES

- Arkhiv Ministerstva inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii. Fond 06, opis 3, delo 138 (in Russian).
- Bandera, Stepan. “V desiatu richnytsiu stvorennia Revoliutsiinoho Provodu OUN (10.2.1940).” *Surma* 18–19 (Miunkhen, 1950). (in Ukrainian).
- Bandera, Stepan. “V desiatu richnytsiu stvorennia Revoliutsiinoho Provodu OUN (10.2.1940).” *Homin Ukrainy* 3, no 21/56–23/58 (Toronto, 1950). (in Ukrainian).
- Hai-Nyzhnyk, Pavlo. ““Pered namy zнову i zнову postaie realna i zhyva kartyna maibutnoi derzhavy Ukrainy” (iaku derzhavu prahla stvoryty OUN(b) u druhi polovyni 1940-kh ta u 1950/1960-kh rr.)” *Hileia* 95, no. 4 (2015): 71–79. (in Ukrainian).
- Hai-Nyzhnyk, Pavlo. ““Tilky vpovni Suverenna Ukrainaska Derzhava mozhe zabezpechyty ukraïnskomu narodovi svobodne zhyttia” (iaku derzhavnu model prahla stvoryty OUN(b) u 1941–1943 rr.)” *Hileia* 97, no. 6 (2015): 61–71. (in Ukrainian).
- Hai-Nyzhnyk, Pavlo. “Ukrainska Derzhava: istorychna dokonanst i rozviiiana paralelna diisnist (Akt 30 chervnia ta revoliutsiine derzhavotvorennia pid provodom OUN(r) u 1941–1942 rr. yak vyjav natsionalnogo chynu ta symvol suverennykh prahnen ukraïnskoho narodu.)” *Hileia* 98, no. 7 (2015): 49–65. (in Ukrainian).
- Hai-Nyzhnyk, Pavlo. “Vidnovlennia Ukrainskoi Derzhavy Aktom 30 chervnia 1941 r.” *Derzhava u teorii i praktytsi ukraïnskoho natsionalizmu. Materialy VI Vseukraïnskoi naukovoi konferentsii, Ivano-Frankivsk, 26–27 chervnia 2015 r.* Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2015. 52–67. (in Ukrainian).
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SB Ukrainy). Fond 5, sprava 67418, teka 1. (in Ukrainian).
- HDA SB Ukrainy. Fond 13, sprava 372, teka 38. (in Ukrainian).
- HDA CB Ukrainy. Fond 13, sprava 376, teka 4. (in Ukrainian).
- HDA SB Ukrainy Fond 13, sprava 376, teka 15. (in Ukrainian).
- HDA SB Ukrainy Fond 13, sprava 376, teka 16. (in Ukrainian).
- OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. Zakordoni chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv.* B. m., 1955. (in Ukrainian).
- Postanovy Druhoho Velykoho Zboru Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv.* B. m., 1941. (in Ukrainian).

- Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv sotsialno-politicheskoy istorii. Fond 17, opis 125, delo 338. (in Russian).
- Stepan Bandera u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky*. Kyiv: Haluzevyi derzhavnyi arkhiv sluzhby bezpeky Ukrainy; Haluzevyi derzhavnyi arkhiv sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy, 2009, t. 1. (in Ukrainian).
- Stetsko, Yaroslav. *30 chervnia 1941. Proholoshennia vidnovlennia derzhavnosti Ukrainy*. Toronto, Niu-York, London: Ukrainska vydavnycha spilka, 1967. (in Ukrainian).
- Tsentralnyy arkhiv FSB Rossii (dal³ – TsA FSB Rossii). Nomer-20944, tom 7. (in Russian).
- TsA FSB Rossii. Fond 100, opis 11, delo 7. (in Russian).
- TsA FSB Rossii. Fond 100, opis 11, delo 14. (in Russian).
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). Fond 3833, opys 1, sprava 36. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 1, sprava 37. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 1, sprava 42. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 1, sprava 61. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 1, sprava 68. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 1, sprava 69. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 2, sprava 2. (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy. Fond 3833, opys 2, sprava 3. (in Ukrainian).
- Ukrainska povstanska armii: istoriia neskorenykh*. Lviv: TsDVR, 2007. (in Ukrainian).
- Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty*. Moskva: ROSSPEN, 2012, t. 1. (in Russian).
- Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty*. Moskva: ROSSPEN, 2012, t. 2. (in Russian).
- Vidnovlennia Ukrainskoi derzhavy v 1941 rotsi. Novi dokumenty i materialy*. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2001. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії: 15 вересня 2017 р.

Прийнята до друку: 19 грудня 2017 р.